

УДК 711.2

Т.Ф. Панченко, В.М. Онищенко

МІСТОБУДІВНА ТИПОЛОГІЯ ПРИМОРСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ТА МІСТ

Містобудівна типологія приморських територій є важливою основою для планувального структурування приморських міст, визначення їх параметрів та функціонального зонування прибережної смуги Азово-Чорноморського регіону, в межах якої функціонують і розвиваються приморські населені пункти.

З метою більш чіткого визначення операційного поля для розроблення містобудівної типології приморських територій та населених пунктів прийнято наступні тлумачення *базових термінів* [1]:

Приморський регіон – територія, що прилягає до Чорного та Азовського морів безпосередньо або через акваторії лиманів, яка має яскраво виражену спільність клімату, орографії, гідрографічної мережі, властиву їй систему розселення, наявність визначених природних комплексів та об'єктів історико-культурної спадщини; охоплює території АР Крим, міста Севастополя, Одеської, Миколаївської, Херсонської, Запорізької і Донецької областей та поділяється на три *субрегіони* – Кримський, Причорноморський та Приазовський.

Приморський район – адміністративний район, що прилягає до Чорного або Азовського морів, у складі приморського регіону.

Приморське поселення – територіально цілісний компактний ареал концентрації населення у складі приморського району; за чисельністю населення функціональним значенням та господарським профілем приморські поселення поділяються на міські (найкрупніші, крупні, великі, середні, малі та селища міського типу) і сільські (крупні, великі, середні, малі).

Приморське місто – поселення, розташоване у складі приморського регіону, з наявністю прибережної смуги моря, розвинутою функціонально-планувальною структурою, що пов'язана з морегосподарською, транспортною, адміністративно-культурною та курортно-рекреаційною і туристичною діяльністю; поділяються на міста республіканського (АР Крим) та обласного підпорядкування.

Приморська агломерація – група найбільш територіально наближених поселень, розташованих вздовж берегової лінії моря, які об'єднуються між собою розвинутими міжпоселенськими зв'язками інтегративного характеру.

Приморська територія – територія приморського регіону, приморського району, приморських поселень, крупних міст та агломерацій, до складу яких

входять усі землі в межах їх території відповідно до встановлених чинним законодавством категорій їх основного цільового призначення.

Прибережна смуга морів – ділянка контакту суші та моря, що проходить вздовж усієї берегової лінії моря та включає суходільну частину з природними та антропогенними комплексами, що перебуває під впливом моря, та прилеглу морську акваторію, що перебуває під впливом берега; суходільна частина включає території приморських районів, приморських поселень, крупних міст та агломерацій, що безпосередньо межують з береговою лінією; акваторіальна частина включає акваторії внутрішніх вод і територіального моря.

Водоохоронна зона морів – природоохоронна територія господарської діяльності, що регулюється чинним законодавством, яка встановлюється уздовж морів, навколо морських заток і лиманів та інших водойм; зовнішні межі водоохоронних зон визначаються за проектами землеустрою або у складі містобудівної документації;

Прибережна «захисна» смуга морів – природоохоронна територія, яка виділяється у межах водоохоронної зони і встановлюється вздовж берегової лінії з метою охорони морського та прибережного природного середовища від несприятливих антропогенних впливів, а також включає суходільну частину та акваторіальну частину – *прибережну «захисну» морську акваторію* з режимом обмеженої господарської діяльності.

Пляжна зона – частина прибережної захисної смуги морів (як на суходолі, так і в морській акваторії), планування, розміри, межі та режим використання якої визначаються відповідно до вимог Закону України «Про курорти» та ДБН 360-92** «Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень».

Деякі з цих термінів було визначено та опубліковано вперше у 1978 році у "Методических рекомендациях по комплексной планировочной организации приморских территорий", які були результатом спільної наукової роботи українських (Київ), російських (Ленінград) та болгарських спеціалістів (Софія-Варна) [2]. Подальший розвиток основи даної термінології знайшли у науковій праці "Дослідження умов і розробка пропозицій за напрямками територіально-планувального розвитку міст узбережжя Чорного і Азовського морів УРСР" (Наукові обґрунтування до "Регіональної містобудівної програми", НДП містобудування, 1990 р.)

У вищенаведених наукових роботах, а також у спеціально розробленій на замовлення Мінекології України доповіді "Сучасний стан, перспективи розвитку та природний потенціал курортно-рекреаційного господарства в областях та районах Азово-Чорноморського басейну" (НДП містобудування, 1994 р.) було визначено *основні положення* містобудівної організації

приморських територій. Зокрема, було запропоновано "поясне зонування приморських територій", що мало на меті наступний поділ території:

- "перший пояс" – прибережна територія (глибиною від 1,5 до 3,0 км), яка використовується для розміщення об'єктів курортно-рекреаційної галузі, парків, приморських населених пунктів, підприємств рибного господарства, пов'язаних з використанням ресурсів моря;

- "другий пояс" – розташована безпосередньо за прибережною смугою приморська територія (глибиною від 5 до 35 км), яка "інтенсивно освоюється" різними галузями господарства та видами будівництва – житлового, промислового, сільськогосподарського, курортно-рекреаційного тощо;

- "третьої пояс" – зовнішня зона регульованого режиму (глибиною від 60 до 80 км), що забезпечує функціонування двох перших, а також контроль за станом навколишнього природного середовища.

Саме цей підхід до поясного зонування приморських територій визначив місцезонашування приморських міст та їх агломерацій у «першому та другому поясах» морського узбережжя.

У містобудівній документації глибина приморських територій узагальнено (у межах двох поясів) становить від 3 до 35 км (середньорозрахункова – 10 км), про що свідчать дані порівняльної характеристики прибережних смуг країн Азово-Чорноморського басейну. (табл. 1)

Таблиця 1

Загальна характеристика

територій прибережних смуг Азово-Чорноморського басейну [2]

Приморські регіони	Протяжність узбережжя, км	Глибина прибережної смуги, км	Площа прибережної смуги, км ²	Постійне населення, тис.чол.	Чисельність постійного населення, чол./км ²
<i>1</i>	<i>2</i>	<i>3</i>	<i>4</i>	<i>5</i>	<i>6</i>
Західне узбережжя Чорного моря <i>Болгарії</i>	380	30-35	12 000	500	45
Західне узбережжя Чорного моря <i>Румунії</i>	245	30-35	7 000	400	60

Північно-Західне узбережжя Чорного моря <i>України</i>	500	15-30	22 800	2 219	100
Узбережжя АР Крим, <i>в тому числі:</i>					
Західний берег Криму	390	10-20	7 600	550	72
Південний берег Криму	60	1-5	288	148	530
Південно-східний берег Криму	154	3-15	1 530	156	107
Чорноморське узбережжя <i>Росії</i> , <i>в тому числі:</i>					
Анапа-Туапсе	250	10-20	4 000	360	90
Великі Сочі	110	1-3	210	200	950
Чорноморське узбережжя <i>Грузії</i>	300	3-20	6 000	480	80
Азовське узбережжя <i>України</i>	760	1-20	7 600	600	80
Азовське узбережжя <i>Росії</i>	600	5-35	10 000	1 200	120

Іншими підходами, запровадженими у проектну практику, стали "медичне зонування" та "функціональне зонування" приморських територій, які обумовлюють перший – спеціалізацію (типологію), а другий – параметризацію (площу території) приморських міст.

Так, наприклад, медичне зонування передбачає виділення зон з однорідними лікувально-оздоровчими ресурсами і розробляється у відповідних "Схемах медичного зонування" курортів, курортних районів, в тому числі прибережних (приморських). В умовах АР Крим, за даними Діпроміста,

медичним зонуванням виділено зони та підзони:

- медична зона "Південний берег", в тому числі: "Феодосійська медична підзона" та "Приморська медична підзона" (даються рекомендації щодо переліку санаторно-курортних та оздоровчих закладів різного типу);
- медична зона "Північно-східний берег", у тому числі: "Керченська медична підзона" (характеризуються лікувальні ресурси), "Чокракська медична підзона" та "Казантипська медична підзона" (даються рекомендації щодо будівництва закладів відпочинку), а також "Салгирська медична підзона" (рекомендується формування екологічної мережі ПФЗ), "Центрально-Сиваська медична підзона" і "Арабатська медична підзона" (даються рекомендації щодо переліку санаторно-курортних закладів);
- медична зона "Західний берег", в тому числі: "Бакальська медична підзона", "Тарханкутська медична підзона", "Саксько-Євпаторійська медична підзона" (даються рекомендації щодо переліку санаторно-курортних закладів); "Південно-західна медична підзона" (даються рекомендації щодо будівництва закладів відпочинку для дітей і дорослих).

На основі "медичного зонування" формуються приморські курортно-рекреаційні системи, курортні міста-центри, малі курорти тощо.

Функціональне зонування приморських територій, яке здійснюється у вітчизняній практиці, передбачає виділення наступних зон [1]:

курортна зона (курорт), *рекреаційна зона* (курортно-рекреаційна), яка визначається на основі медичного зонування;

сельбищна зона (зона населених пунктів), яка визначається відповідно до систем розселення та генеральних планів поселень;

промислово-виробнича зона (промислово-портова), яка формується у межах приморських міст;

сільськогосподарська та лісогощарська зона, яка охоплює відповідні земельні угіддя за межами населених пунктів;

природоохоронна зона, що об'єднує у екологічну мережу природні рослинні комплекси, зони санітарної охорони, об'єкти природно-заповідного фонду;

туристична зона, яка формується на базі історико-культурних об'єктів в межах і за межами населених пунктів.

Таке функціональне зонування приморських територій закладає основи як регіонального розвитку, так і планування окремих приморських міст, для яких встановлюються містобудівні обмеження з урахуванням екологічних, господарських та інших вимог.

Як це реалізується на рівні законодавства, наведемо приклад досвіду Франції, приморські території якої входять до 142 комун, а також до

адміністративно-територіальних одиниць поза межами приморських територій, які пов'язані екологічно та економічно з приморськими комунами (1200 одиниць). У сферу впливу потрапляють також "глибинні території", що примикають до приморських територій, на які розповсюджуються деякі регламенти французького Закону "Про прибережні території" [3].

Так, територіальна організація "приморських комун" передбачає "розвиток існуючих агломерацій і створення нових поселень" із "заборонаю розосередження урбанізації" на узбережжі та "обмеженим" розвитком урбанізації, з врахуванням "впливу урбанізації на природне середовище". Одним із головних обмежень є "правило 100 метрів" із заборонаю будь-якого будівництва, крім "закладів соціального обслуговування". Принцип функціонального зонування прибережних (приморських) територій має деякі свої відмінності у зарубіжній практиці і передбачає виділення, зокрема, наступних зон:

- "зона урбанізації" (населені пункти, житлові, виробничі, портові, транспортні об'єкти);
- "зелена зона" (природні комплекси, парки, зелені масиви);
- "природоохоронна зона" (природні ландшафти 18 категорій – дюни, коси, ліси, пляжі тощо);
- "зона купання" (при рекреаційних, спортивних закладах тощо);
- "зона водноспортивних та пляжних гаваней" (стоянки яхт, басейни, штучні пляжі тощо);
- "зона туризму та автотуризму" (їх склад та розташування визначається згідно планів землекористування).

Проведений аналіз дозволяє встановити науково обґрунтовану типологію не тільки приморських територій, але й приморських міст, базуючись на вищенаведених особливостях "поясного", "медичного" та "функціонального" зонування, а також враховуючи такі критерії, як чисельність населення, містоутворюючі функції та агломеративність (наявність зв'язків).

Типологія приморських територій. Приморські території Азово-Чорноморського регіону неоднорідні за своїм фізико-географічним розташуванням, природними характеристиками, переважаючим напрямом господарської діяльності тощо. У зв'язку з цим їх можна умовно поділити на ряд типологічних одиниць, що представлено на рис. 1А. Відповідно до економіко-географічної таксономізації території виділяються наступні приморські "таксономічні одиниці": регіон (наприклад, Азово-Чорноморський), субрегіон (наприклад, Кримський), район (наприклад,

Південний берег Криму), зона (наприклад, Феодосійська).

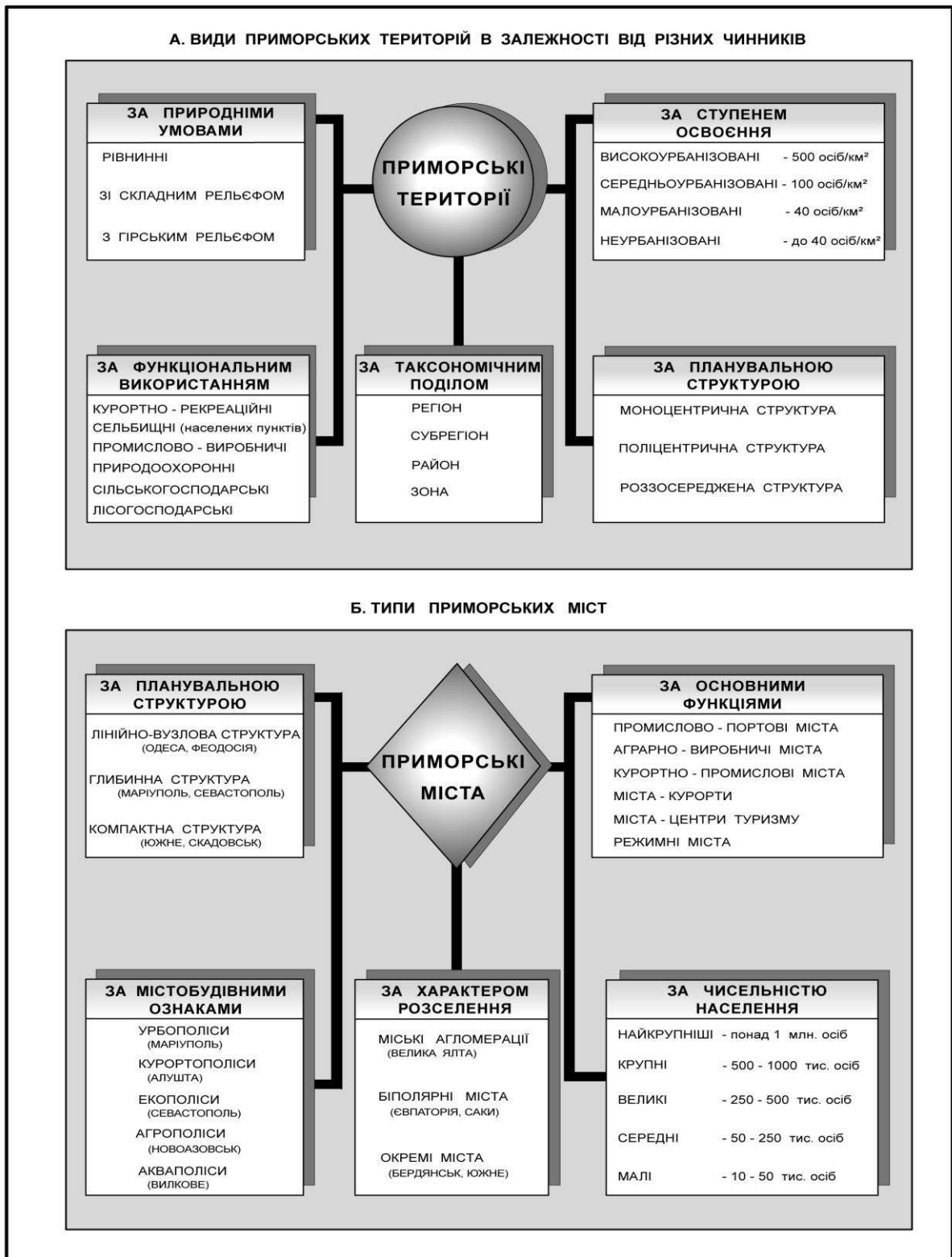

Рис. 1 Типологія приморських територій та міст

За природними умовами виділяються приморські території: рівнинні (глибина освоєння до 40 км), наприклад, Західний берег Криму та із складним рельєфом (глибина освоєння до 15 км), наприклад, Чорноморське узбережжя Росії, а також з гірським рельєфом (глибина освоєння до 5 км), наприклад, Південний берег Криму, узбережжя Грузії.

За ступенем освоєності (урбанізації) розрізняються території [2]:

- високоурбанізовані – більше 500 чол./км²;
- середньоурбанізовані – 100-500 чол./км²;
- малоурбанізовані – 40-100 чол./км²;
- неурбанізовані – до 40 чол./км².

За переважаючим напрямком господарчої діяльності виділяються території: курортні, курортно-аграрні, курортно-промислові, промислово-аграрні, комплексного використання.

В залежності від містобудівної ситуації, історичного розвитку, характеру розселення розрізняють приморські території, які мають "моноцентричну структуру", наприклад, зони розташування крупних міст-центрів Одеси, Севастополя, Маріуполя, "поліцентричну структуру", наприклад, частини узбережжя з малими приморськими населеними пунктами Алушта, Коктебель, Новий Світ в Криму, Лазаревське, Головінка та інші на Чорноморському узбережжі Росії, а також "розосереджену структуру" у місцях лиманів, заток, дельт крупних річок, островів та кос, де розташовані переважно невеликі селища (аграрні, рибальські, рекреаційні).

Типологія приморських міст. Приморські міста як і приморські території також неоднорідні за своїм фізико-географічним розташуванням, природними характеристиками, переважаючим напрямом господарської діяльності, однак, "критерії" для визначення типологічних одиниць цих міст приймаються інші, а саме: величина (за чисельністю населення), характер розселення, переважаючий профіль містоутворюючої бази та особливості планувальної структури (рис. 1Б).

В окремих наукових дослідженнях і проектних роботах представлено типологію приморських міст з деякими відмінностями непринципового характеру.

Так, наприклад, у "Схемі планування території узбережжя Чорного та Азовського морів для застосування у Донецькій, Запорізькій, Херсонській, Одеській, Миколаївській областях та АР Крим", яка була розроблена у 2006 році УДНДППМ "Діпромисто" за особливостями містоутворюючих функцій з урахуванням соціально-економічних, територіально-планувальних та екологічних характеристик виділяються такі типи міст:

а) найкрупніші, крупні та великі багатофункціональні міста з розвинутою економічною базою, багатоцільовою структурою землекористування та значним соціально-культурним потенціалом (Одеса, Сімферополь, Севастополь, Маріуполь, Миколаїв, Херсон);

б) великі та середні багатофункціональні міста з менш упорядкованою структурою виробничої бази та землекористування з соціально-культурним потенціалом обласного та міжрайонного значення (85 міст, в тому числі Керч, Ізмаїл, Мелітополь, Джанкой);

в) середні та малі міста, селища міського типу монофункціонального профілю – курортні, сільськогосподарські, туристичні тощо (Алупка, Алушта, Євпаторія, Саки, Ялта, Феодосія, Судак, Бердянськ, Очаків, Генічеськ та інші).

У монографії "Градостроительное развитие Черноморского побережья Крыма" (за редакцією Т.Устенко), наголошується на тому, що функціональний тип приморського міста знаходиться у прямій залежності від чисельності працівників, зайнятих у відповідній сфері виробництва. У промислових містах більше 20% працівників зайнято у матеріальному виробництві; у курортних містах більша частина трудових ресурсів задіяна у невиробничій сфері, в тому числі у курортному господарстві. За цим принципом виділяються чотири типи приморських міст [4]:

а) монофункціональні курортні міста (Ялта, Алушта, Алупка, Судак);

б) поліфункціональні міста з розвинутою курортною функцією (Євпаторія);

в) портово-промислові міста з функцією активного курортного розвитку (Феодосія);

г) портово-промислові міста з частковим розвитком курортної функції (Севастополь, Керч).

В роботі, присвяченій зарубіжному досвіду і, зокрема, класифікації приморських міст Лівану, опрацьованій М.Кушніренко [5], головними критеріями типології приморських міст обрано: 1) умови рельєфу та особливості архітектурно-планувальної структури; 2) функції міста та транспортна інфраструктура; 3) чисельність населення; 4) історичні передумови. За цими ознаками виділяються приморські міста: "амфітеатро-бухтові" (Баку, Алжир, Кейптаун, Бейрут, Джубейль); "долинно-бухтові" (Севастополь, Мурманськ, Нагасаки, Гетеборг); "напівострівні" (Владивосток, Сан-Франциско, Берген, Аден, Тир, Тріполі); "гирлові" (Ялта, Ніцца, Генуя).

За формами планувальної структури вирізняються приморські міста з компактною, лінійною, розчленованою, груповою, променевою схемами організації території; за адміністративними і транспортними функціями – поліфункціональні адміністративні центри, промислові та транспортні вузли,

торгові та курортні центри; за цінністю архітектурно-містобудівної спадщини виділяються три класи міст: – з високим ступенем збереженості архітектурно-містобудівного середовища, з фрагментами історичної забудови та з окремими пам'ятками культурної спадщини.

За критерієм чисельності населення, відповідно до ДБН 360-92** "Містобудування. Планування і забудова міських і сільських поселень" виділяються наступні групи поселень: найкрупніші – понад 1000 тис.чол., крупні – більше 500 до 1000, великі – більше 250 до 500, середні більше 10 до 250 та більше 50 до 100, а також малі – більше 20 до 50 та більше 10 до 20 і до 10 тис.чол. включно з селищами міського типу.

Є й інші підходи до визначення типології приморських міст, наприклад, за питомою вагою місткості курортно-рекреаційних закладів, тобто відпочиваючих відносно всього населення, що пропонують болгарські вчені [6]. За цим критерієм виділяються міста з "додатковою" функцією [чисельність відпочиваючих складає до 10%], з "виявленою" функцією [чисельність відпочиваючих становить до 40%], з "основною" функцією [чисельність відпочиваючих дорівнює 70%], з "єдиною" функцією (все населення – це відпочиваючі, що становить 100%).

Представлений аналіз дозволяє узагальнити різні позиції щодо типології приморських міст і встановити, що не охопленими в наукових дослідженнях є два *принципових критерії*: врахування характеру розселення та особливостей містоутворюючої бази.

Так, за критерієм, що стосується характеру розселення, пропонується виділяти: приморські "міські агломерації" (Велика Ялта, Велика Алушта, Великі Сочі тощо), "біполярні" приморські міста (Євпаторія-Саки, Анапа-Туапсе тощо), "окремі" приморські міста (Севастополь, Бердянськ, Батумі тощо).

За питомою вагою містоутворюючих чинників та спеціалізацією приморських міст пропонується виділяти: "промислово-портові" міста (Іллічівськ, Южне), "аграрно-виробничі" міста (Татарбунари, Приазовське), "курортні" міста або міста-курорти (Ялта, Алушта, Скадовськ), "історичні міста-центри туризму" (Коктебель, Судак, Вилково).

Представлена інтегральна типологія приморських територій та міст свідчить про широкий спектр можливих наукових досліджень *нових містобудівних об'єктів* таких, наприклад, як екополіси, акваполіси, біполярні міста, міста-центри туризму та інших, які на нинішній час не охоплено ні нормативно-методичною базою, ні проектною практикою, ні основами законодавства.

Література

1. Т.Ф. Панченко «Рекомендації з планування території прибережної смуги морів.» - К.: Фонд ЕС, 2009, 32 с.
2. Методические рекомендации по комплексной планировочной организации приморских территорий / [упорядн. Городской В. А.] – К. Госстрой УССР, КиевНИИПградостроительства, 1978. – 70 с.
3. Lena H. La loi sur le littoral / Lena H.// Urbanisme. – 1987. – №217. P.136-140.
4. Градостроительное развитие Черноморского побережья Крыма / [Т.В. Устенко, В.В. Сопилка, О.К. Лялюшко, Т.Ф. Панченко и др.]; под ред. Т.В. Устенко. – К.: Будівельник, 1987. 104 с.:іл.
5. Кушниренко М.М. Опыт планировочного регулирования развития приморских территорий на примере Ливана / Кушниренко М.М. – К.: КНУСА, 2003. – 172с.
6. Глухаров И., Еврев П. Планински и морски курорти. – София: НИИПИТУ, 1975. – 168 с.

Анотація

Представлено термінологічно-понятійну систему щодо приморських територій, узагальнено вітчизняний та зарубіжний досвід з цієї проблеми, запропоновано вперше інтегральну містобудівну типологію приморських територій та приморських міст.

Ключові слова: типологія, приморські території.

Аннотация

Представлена терминологично-понятийная система, касающаяся приморских территорий, обобщен отечественный и зарубежный опыт по этой проблеме, предложена впервые интегральная градостроительная типология приморских территорий и приморских городов.

Ключевые слова: типология, приморские территории.

Annotation

Submitted terminologichno-conceptual system relating to the coastal areas, summed up the domestic and foreign experience on this issue, first proposed the integrated typology of urban development of coastal areas and coastal cities.

Key words: typology, coastal territory.